

Szabó Eszter

Száz év előtt – száz év után

Az erdélyi hivatásos színjátszás 1892-es centenáriuma

Doktori értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Szajbély Mihály DSc.

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Klasszikus magyar irodalom program

Szeged

2019

I. A kutatási téma és a célkitűzések rövid összefoglalója

Disszertációm középpontjában az erdélyi magyar hivatásos színjátszás 1892. november 10. és 12. között Kolozsváron megünnepelt centenáriuma áll. A kutatás célja kettős. Egyrészt a kolozsvári ünnepség mikroszintű elemzését végeztem el a regionális identitások és a 19. századi magyarországi kulturális tér többközpontúságának horizontjából. Másrészt az öröklődő minták lokális tartalmakkal való feltöltését igyekeztem kimutatni, ezzel az 1892-es eseményt belehelyezve a kultusz- és centenáriumkutatások kontextusába.

A kolozsvári színház 19. századi forrásainak feltárása, intézmény- és társadalomtörténeti szempontú kutatása alapkutatás. A reformkori kolozsvári színjátszásról, illetve újabban az 1870-es évekről is készültek tanulmányok, azonban a gazdag levéltári korpusz ellenére a színház története, különösen a 19. század utolsó negyedében, alig feltárt. A magyar színháztörténetírás nagyelbeszéléseiben a kolozsvári színház periférikus helyet foglalt el, a klasszikus színháztörténeti monográfiák csak röviden foglalkoztak vele, jelentősége alárendelődött a fővárosi intézményeknek. A posztmodern történelemelmélettel végbemenő paradigmaváltás a történelem elbeszélhetőségével szembeni magabiztosság megkérdőjelezését, a kis történetek emancipálódását és az ún. nyelvi fordulatot hozta magával. A múlt már nem egyetlen történetet jelentett, hanem többféle, néha egymással nehezen összeegyeztethető narratívát.

A kutatás egyik tétje éppen annak elemzése, hogy a sajtó, a szervezők, a felszólalók, az emlékbeszédek, ódák, alkalmi darabok hogyan beszéltek az ünnepről és a színházról, illetve hogyan beszélték el annak a történetét, amit éppen ünnepeltek: a száz évvel korábbi eseményeket. A kutató horizontjából nézett 1892-es múltban a centenáriumi szervezők horizontjából nézett még korábbi múlt értelmezését is végig lehet követni: a hivatásos társulat 1792-es megalakulását, a kolozsvári színház 1821-es megnyitását, ennek 50. jubileumát, valamint a közelmúlt anyagi nehézségeit. A centenáriumi alkalom egy olyan sajátos időben játszódik, amelyben az idősíkok rövid időre összecsúsznak. A narratívák felfejtésével, értelmezésével, egymás mellé rendezésével én magam is létrehozok egy újabb lehetséges elbeszélést. Ebben – és ezt a *Bevezető*ben részletezem – alapvetően három módszertani szempontra támaszkodtam: a mikroszintű elemzésre, a centrum–periféria kettőségre érzékeny regionális nézőpontra, végül pedig a 19. századi centenáriumok transznacionális mintájának lokális adaptációira igyekeztem rámutatni.

A nemzeti nagyelbeszélések alatt és mellett felsejlettek a regionális és lokális diskurzusok. Láthatóvá vált, hogy a kolozsvári színházról való gondolkodást alapjaiban meghatározza a kulturális többközpontúság, a 19. századi magyar kulturális tér heterogenitása. A periférián való lét már a 19. században is fontos eleme volt a színház öndefiníciójának. „A magyar színészet ősi fészke”, „a legrégebb magyar nemzeti színház” gyakori jelzői voltak az intézménynek a budapesti Nemzeti Színházzal folytatott nyílt és lappangó rivalizációiban, jelezve, hogy az első magyar kőszínházat Kolozsváron nyitották meg 1821-ben, míg a fővárosi Pesti Színházra (később Nemzeti Színházra) 1837-ig kellett várni. Ebből – és a kulturális-tudományos intézmények megkettőződéséből – következett, hogy a vindikáció és a kulturális protekcionista diskurzusok erősen jelen voltak a színházról szóló történetekben is. A centenárium pedig jó alkalom volt ezek hangsúlyozására, a kolozsvári színház múltjának összegzésére, a jövő tervezésére.

A *Bevezetőt* követő első fejezetben (*A kolozsvári hivatásos színjátszás százéves évfordulójának előkészületei*) a centenáriumi műsor kialakulásának lépéseit követem végig a szervező bizottság üléseinek jegyzőkönyvei alapján. A második fejezet (*Kettős centenárium Kolozsváron: Katona József és az erdélyi hivatásos színjátszás ünnepe*) a színház és Katona József születési centenáriumának összecsiszítását és a drámaíró lokális kisajátításának módozatát elemzi. Ezt a díszelőadás egyik legfontosabb mozzanatának, az erdélyi műkedvelő arisztokrácia által bemutatott két élőképek (*Zrínyi esküje és kirohanása*) a mikroszintű elemzése követi, (*Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepén*). A fejezet négy szempontot emel ki: egy lokális hagyománnyá vált motívum meglétét, egy képiségtörténeti folyamatot, egy privát arisztokrata hagyomány – az élőképek - átkerülését a nyilvános szférába és egy színháztámogatási modell leképeződését. A következő fejezet szintén az ünnep egyik elemét emeli ki: a díszebédet (*Párhuzamos fogadások, diskurzusok és közösségek: a centenáriumi díszebéd és kontextusa*). A hivatalos ebéd mellett megszervezett három másik ünnepi étkezés által a centenárium párhuzamosságai válnak láthatóvá. Ezek után egy alkalmi darab, az ünnepi *Emlékkönyv* (írott és vizuális anyaga), illetve a centenárium utótermékének tekinthető színháztörténeti monográfia alapján a múlt elbeszélésének lehetőségeit vizsgálom (*Száz év előtt – száz év után. A színháztörténet elbeszélése a centenáriumi ünnepen*). Végül pedig két gazdasági, gazdaságtörténeti vonatkozású fejezet következik. Az egyik egy mikroszintű elemzés és a centenárium költségeire fókuszál, a másik a színházi finanszírozás hosszabb távú mozgásait vizsgálja.

II. A kutatás forrásai

A 19. századi kolozsvári színház levéltári anyaga a magyar nyelvterület színházai között egyedülállóan gazdag. A háromnapos centenáriumra és azt ezt megelőző szűk kéthavi előkészületekre vonatkozó dokumentumegyüttes is szokatlanul teljesnek tekinthető. Ezek három iratcsomóba rendezve – a centenárium iratai, a centenáriumi *Emlékkönyv* iratai és az emléktábla iratai – kutathatók a Kolozsvári Állami Levéltárban. Ez a három iratcsomó, kiegészítve a helyi napisajtóval, képezte a kutatásom kiindulópontját. A kutatás sajtóforrásait – a fővárosi lapokra való kitekintés mellett – elsősorban két helyi napilap képezi, a *Kolozsvár* és az *Ellenzék*. A szorosan a centenáriumhoz tartozó források közül felhasználtam az ünnep után kiadott *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kötetet, Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet és színház története* című, 1897-ben megjelent és máig az intézmény egyik fontos szakirodalmának számító kötetét, illetve ehhez szorosan kapcsolódva Ferenczi *Száz év előtt* című alkalmi drámáját, amelyet a november 11-i díszelőadáson mutattak be, és amely az első színjátszó társulat alakulását, majd a játékgendély megszerzését dolgozta fel. Így termékeny módon két, ugyanolyan forrásanyaggal dolgozó, de különböző műfajú szöveg került egymás mellé: egy tudományos munka és egy ünnepi darab.

A centenárium forráskorpusza igen kiterjedt és heterogén anyag, a személyes iratoktól hivatalos dokumentumokon át egészen részletes tételeket felsorakoztató számlákig, az emlékbeszédektől az alkalmi darabokon át a sajtótudósításokig sok műfajú és stílusú szöveget találunk, de vizuális forrásaink is vannak a kolozsvári és budapesti fényképészeknek köszönhetően. Ezt egészítik ki a színház korábbi évtizedeire, különösen az 1870-es és 1880-as évekre vonatkozó levéltári és sajtóbeli források, valamint néhány korabeli magyarországi centenáriumi ünnepség sajtóanyaga. Az ünnepség sok típusú forrása sokféle narratívát alkot. Ezeken keresztül kiválóan megmutatkoznak az egyes megszólalók politikai érdekeltségei, lojalitásai, a múlt elbeszélésének lehetőségei, illetve a kultikus beszédmód működése, ezzel egyidőben pedig az ellenbeszéd megkonstruálódása.

III. Összegzés és a kutatás folytatásának lehetséges útjai

A kutatás a kevéssé feltárt kolozsvári színház történetének három napját vizsgálta szorosan, úgy, hogy közben a hosszabb távú színházi mozgásokba igyekezte ezt belehelyezni. Az erdélyi hivatásos színjátszás százéves jubileumára szervezett ünnepségsorozat formailag követte a 19. századi írói centenáriumok felépítését, illetve az intézményesülő magyar színház ünnepeinek a mintáit. Tartalmilag azonban lokálisan adaptálta azokat: az emléktáblaavatást, díszebédet, díszelőadást feltöltötte saját hagyománnyal. Kapcsolódott a színház korábbi ünnepeihez, átvette a Zrínyi-motívumot, és nem utolsó sorban előtérbe helyezte az erdélyi főnemeseket, akinek nagyon fontos szerepük volt mind a színházépítésben, mind pedig a társulat állandósítási törekvéseiben, Budapesttel ellentétben, ahol éppen ezért az 1890-es centenárium alatt nem látjuk az arisztokráciát a kolozsvárihoz hasonló helyzetben.

A századik évforduló során a szervezőknek lehetősége nyílt megmutatni a színház múltját és jelenét – többféle értelmezésben. Az ünnepet a párhuzamosságok dominálták, mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy miközben a színpadon a színház hagyományos mecénásait, az arisztokráciát ünnepelték, a színpalak mögött egy másik típusú mecénatúra, a teljes állami felügyelet előkészítése folyt. A szervezők éppen a szimbolikus száz éves múltat igyekeztek felhasználni a jövő biztosítására. Ennek súlya azonban csupán a korábbi évek, évtizedek bevonásával, hosszabb időszak elemzésével válik érthetővé. A pénzügyi vonatkozású fejezetek előtérbe helyezik a színháztörténet gazdaságtörténeti szempontú feltárásának szükségességét. Míg az irodalom- és művészettörténet terén születtek már ilyen jellegű kutatások, a színház vonatkozásában alig. Mikroszinten lehetőség van számos lappangó költség feltárására, nagyobb léptékre váltva pedig a színházi finanszírozás modelljei, a párhuzamos mecénatúrák és az állami kultúrpolitika alakulása rajzolódhat ki. A kutatás folytatásának egyik lehetőségét ennek a további elemzésében látom. A másik lehetséges folytatás a 19. századi magyarországi centenáriumi ünnepségek (írói, politikusi, képzőművészi, intézményi) szisztematikus és komparatív feltárása. Ezzel talán egyre inkább láthatóvá válnának a vándormotívumok, az öröklődő minták, de a szervezési best practice-el elsajátítása és alkalmazása is, ugyanakkor új lehetőségeket nyitna meg a kultusz kutatás előtt.

IV. Az értekezés témakörében készült publikációk jegyzéke

SZABÓ-REZNEK Eszter, „Kettős centenárium Kolozsváron. Katona József és az erdélyi hivatásos színjátszás ünnepe 1892-ben”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum: Acta Universitatis Szegediensis* 34 (2018): 55–67.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat: A kulturális elit alakulása és működése a 19. század végi Erdélyben”, *Verso – irodalomtörténeti folyóirat* 1, 2. sz. (2018): 35–51.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „Mennyibe kerül egy színházi ünnep megszervezése? Az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumának gazdasági vonatkozásai”, *Irodalomismeret*, 4. sz. (2018): 62–72.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „Kolozsvár íze. Egy színházi-gasztronómiai ünnep a 19. század végén”, *Somogy* 46, 2. sz. (2018): 29–37.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepségén”, *Korall* 18, 69. sz. (2017): 46–67.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „Meltzl Hugó és a kolozsvári Petőfi-ellenkánon: Kísérlet a »nemzeti költő« regionális újraértelmezésére”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120, 2. sz. (2016): 215–224.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „»A nap, amelyen a csecsemő magyar színészetet először falai közé fogadta«: A kolozsvári hivatásos színjátszás százéves évfordulójának előkészületei”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum: Acta Universitatis Szegediensis* 32 (2016): 119–134.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „Párhuzamos támogatáspolitikák a 19. század végi kolozsvári színházban”, in *Egyediség és véletlen*, szerk. Veress Károly, 119–130, Interdiszciplináris párbeszéd 4. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2016.

SZABÓ Eszter, „Színház és társadalom a 19. század végi Erdélyben: a kolozsvári színház vezetés- és támogatáspolitikája”, in *Intelligens háló 2016 : Határon túli fiatal kutatók tanulmányai*, szerk. B. Varga Judit, 169–174. Tatabánya: Edutus Főiskola, 2016.

SZABÓ Eszter, „A nemzeti identitás árnyalatai és a kolozsvári színház vezetése az 1870-es években”, in *Nemzet és kisebbség: Társadalomtörténeti változások a XIX–XX. században / Národ a menšina. Sociálnohistorické zmeny v XIX–XX. storočí*, szerk. Bóna László és Hajdú Anikó, 95–100. Komárom: TéKa Társulás, 2014.